

УДК 323.1 (477.8)

ББК 66.5

Максим Гон

**ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО В РЕАЛІЯХ КОНФРОНТАЦІЙНОЇ МІЖЕТНІЧНОЇ
ВЗАЄМОДІЇ**

У статті досліджено формування політичного лідерства та його реалізацію в середовищі однієї з етнічних меншин у Польщі 1918–1939 рр. З'ясовано його особливості в державі з вертикальною системою міжетнічних взаємин.

Ключові слова: політичне лідерство, ранжована система міжетнічних відносин, соціальна група, євреї, Польща.

Вивчення захисту групових інтересів повсякчас дає підстави дослідникам звертатись до проблеми політичного лідерства. Логіку таких студій можна визначати багатьма аргументами. Ми сфокусуємо її таким твердженням: роль політичних лідерів у життєдіяльності суспільства з-поміж іншого відтворюється фактом зведення численних пам'ятників, які здавна стали об'єктом поклоніння тих чи інших соціальних груп.

Політичне лідерство – проблема, що досліджувалася багатьма вченими. Згадаймо таких авторитетів, як Е.Фромм, К.Ясперс, які запропонували філософське прочитання цієї проблеми, або дослідження Р.Такера – одного з тих наукових авторитетів, які з'ясували функції політичного лідерства.

Їхні, як і інших знаних учених, праці повсякчас використовуються тими, хто вивчає різні аспекти політичного лідерства. Набуток у цьому контексті наукового пізнання є значним. При цьому увага до проблеми не зменшується, з'являються все нові численні публікації, присвячені різним аспектам політичного лідерства. Прикладом таких студій можуть бути розвідки А.Лисюка [8], О.Куцової [5], А.Наумова [6]. Перші, наприклад, вивчають регіональний аспект політичного лідерства, останні – проблему харизматичного політичного лідерства.

Ми ж пропонуємо іншу проекцію: дослідження політичного лідерства в тих державах, де суспільні реалії визначаються функціонуванням ранжованої системи міжетнічних взаємин. Реалізуючи цю мету на прикладі Польщі 1918–1939 рр., прагнемо розв'язати в нашій розвідці такі завдання: з'ясувати особливості виникнення політичного лідерства в середовищі етнічних меншин, які взаємодіють із “чужими” в реаліях ранжованої системи міжетнічних відносин; визначити типи політичного лідерства та конкретизувати обстоювані теоретичні положення прикладами політичної участі західноукраїнських євреїв у міжвоєнний період.

Політична мобілізація – одна з прикметних ознак, що контрастно простежується в етнополітичних процесах на західноукраїнських землях у 1918–1939 рр. Властива політичним процесам у Східній Європі, вона відбувалася на засадах етнічної й релігійної ідентичності. На фоні цих суспільних реалій означаються два варіанти виникнення етнічних політичних лідерів. Перший – їх формування внаслідок дій харизматичних постатей, що здійснюють керівництво в час виходу “своїх” на політичну арену як самостійних гравців, іншими словами – у період виникнення етнонацій. Водночас очевидно, що етнічні лідери є тим своєрідним природним продуктом діяльності політичних сил, які змушені повсякчас шукати своїх яскравих речників і тим паче стратегів. Це визначає другий варіант виникнення етнічних лідерів: ротація членів ситуативного партійного активу відбувається доти, доки на політичній авансцені не виділяється одна чи кілька постатей, яким мала/велика соціальна група надає кредит довіри. Саме вони здобувають повноваження членів партій, громадських організацій чи етнонаціональних спільнот загалом на право діяти й говорити від їхнього імені.

Відтак етнічні лідери – це коло осіб, які мобілізують групу до політичної участі, використовуючи етнічні символи як засіб мобілізації. Їхня діяльність засвідчує як самоорганізацію групи, так й імператив інституціоналізації лідерства. Адже вона є необхідним етапом утілення сповідуваних особою ідеалів, стратегій тощо в суспільну практику. В іншому випадку проекти змін, що обстоюються тим чи іншим учасником суспільно-політичного життя, залишатимуться лише одним із нуртуючих у ньому варіантів.

Інший сценарій стає можливим за умови інституціоналізації лідерства. Останнє, зауважимо, свідчить про взаємозалежність тих, хто потенційно здатний виконувати роль лідерів, і тими особистостями, що прагнуть до політичної участі. Адже останні потребують виходу на політичну арену постатей, які виступатимуть артикуляторами нових варіантів розв'язання тих чи інших проблем. Тим часом перспективи ролі політичної участі конкретної особи, її масштабності узалежнюються від здобуття підтримки загалу чи конкретної соціальної групи.

Така гіпотеза спонукає згадати про елітичні концепції. Адже інтереси громадськості (власне – її окремої частини, що поділяє аргументацію того чи іншого політика) залишатимуться предметом, сказати б, “кухонної дипломатії” до того часу, доки той чи інший лідер не виступить у ролі мобілізатора сил задля їх утілення в суспільну практику [10, с.84].

Звичайно, ураховуючи різну наближеність до владних ресурсів лідерів титульних етнонацій та етнічних меншин, можливість реалізації ними обстоюваних завдань, ідей тощо є різною. Однак зрозуміло, що здобуття преференцій чи зміна/корекція існуючого статус-кво загалом можлива тільки в тому випадку, коли незгода стає імпульсом для об'єднання невдоволених, виходу партії чи іншого актора на політичну арену. Отже, припускаємо, спостерігається певна взаємозалежність: так само, як група потребує лідера, так й останній постає заручником інституціоналізації – створення об'єднаної спільними інтересами групи, тих, хто визнає факт особливої ролі в розв'язанні суспільно значимих проблем конкретної особи чи вузького кола однодумців.

Попри тотожність ролі, яку виконують лідери рівно- й різностатусних груп, їхня діяльність суттєво відрізняється в тих державах, де діє ранжована система міжетнічних відносин. Вона, на відміну від принципів етноплюральності, посилює значимість статусу груп. Адже якщо перші є політичними маяками курсу на формування “єдності в різноманітності”, то вертикальна система взаємодії етнонаціональних спільнот ґрунтується на дискримінації титульною спільнотою “чужих” за етнічною, мовною чи конфесійною ознаками.

Така реальність чітко простежується в 1918–1939 рр. на теренах тих імперій, які зникли з політичної карти наприкінці Першої світової війни. Утілення інтересів новопосталих титульних спільнот у національних державах, відверте ігнорування ними експектаціями етнічних меншин – свідчення постановня “держав, що націоналізувалися” (Р.Брюейкер). У них еліти спільнот, які монополізували владу, виступають не тільки речниками інтересів “своїх”, а й сприяють збереженню існуючого статус-кво. Політичні процеси в таких державах відбуваються в умовах фактичної концентрації влади в руках етнічних лідерів. В одних випадках вони займають посади на владному олімпі, в інших, мобілізуючи групу на захист створюваної/діючої ранжованої системи міжетнічних відносин, своїми ініціативами спричиняються до легітимації такої практики, що характеризується відкритою чи латентною формами дискримінації “чужих”.

Ця диспозиція засвідчує, що спільним для діяльності етнічних лідерів меншин і титульної етнонації є вироблення стратегій зміни/захисту суспільних реалій. Проте їхні можливості у втіленні агрегованих ними програм суттєво різняться. Адже в етнополітичних організаціях, які постали в результаті перемоги етнічних рухів, концентрації важелів державного управління, в середовищі представників однієї групи влада забезпечує можливість використання необмежених ресурсів держави передусім або часто-гу-

сто винятково “своїм”. Натомість політичні лідери етнічних меншин позбавлені такої перспективи. До того ж вони нерідко не володіють дієвими механізмами, які змушували б центр утілювати інтереси упосліджених чи дискримінованих спільнот. Наприкінці 1920-х рр. Д.Паліїв із цього приводу стверджував: “Всі функції, що у державного народу виконує державний апарат, у недержавного народу або не виконуються, або їх тягар паде на чинники суспільного характеру. Державна нація має регулятор, так би сказати, примусовий – компромісом витворена чи силою накинена державна влада. [Вона] є саме тим регулятором, що виконує найконечніші функції. Недержавний народ такого регулятора не має” [9, с.2]. Це й визначає особливу роль політичних лідерів етнічних меншин.

Відтак визначається ситуація, коли перспектива ліквідації/збереження принципів міжетнічної субординації залежить передусім від двох суб’єктів політичного процесу: держави й лідерів титульної етнонації. З іншого боку, саме останні формують її владний бомонд, отже – обирають етнополітичну модель, що реалізується. Це окреслює особливу роль ідеалів, які транслиуються “своїм” етнічними елітами, їхньої політичної культури загалом.

Будь-яка форма дискримінації етнічних меншин зазвичай є каталізатором їхньої політичної мобілізації й “запуску” механізму протидіючого процесу. У цій диспозиції слід убачати щонайменше два важливих аспекти. По-перше, ранжована система міжетнічних взаємин із фактично перманентним упослідженням етнічних меншин засвідчує роль суспільних реалій як каталізатора виникнення політичного лідерства. Його можна трактувати специфічним, а водночас природним продуктом неприйняття кривди, яке й створює необхідний психологічний настрій для виникнення й усталення лідерства тих чи інших осіб. По-друге, відповідь на політику обмеження можливостей групи формується етнічними лідерами в параметрах такої системи координат: створення груп тиску та застосування політичного насильства. Незважаючи на ймовірну варіативність дій перших, вони (навіть у випадку висунення максимальних вимог) прагнуть досягти консенсусу з владою і/або титульною етнонаціональною спільнотою. Натомість трансляція ідеалів активного супротиву дискримінації, формування етнічними лідерами пафосу безкомпромісної боротьби серед “своїх” – передумови еволюції суперечностей груп в актуалізовані міжетнічні конфлікти.

Таким чином, спонукаючи політичну мобілізацію, еліти етнічних меншин водночас є тими, хто безпосередньо ініціює зміну характеру міжетнічної взаємодії. При цьому відповідальність за її ескалацію несуть і лідери титульної етнонаціональної спільноти чи їх окремі політичні актори: адже сам факт конфлікту груп засвідчує створення/підтримку ними ситуації безвиході “чужих” і невикористання мистецтва врегулювання міжетнічних суперечностей.

Спробуємо застосувати ці міркування до аналізу конкретної етнополітичної ситуації: діяльності політичних лідерів однієї з упосліджених у Другій Речі Посполитій спільнот – євреїв, обмежуючи геополітичний ареал дослідження тими теренами Західної України, які після поразки ЗУНР були інкорпоровані Польщею.

Очолюючи процес політичної мобілізації “своїх”, більшість лідерів їхніх партій прагнула сприяти інтеграції євреїв у польський етнополітичний організм. Вона – результат виникнення Польщі як суверенної держави, свідомого вибору групи, а водночас – імператив. Адже, як свідчить практика, імміграційні спільноти нерідко опиняються перед дилемою подальшого “занурення” в національну державу або ж еміграції з неї.

Серед єврейських політичних акторів, котрі діяли в Польщі й торували інтеграційний курс, – сіоністи. Їхнє середовище дає яскравий приклад харизматичного лідерства – по-стать Леона (Лейби) Райха. “Уражений” переживаннями за долю “своїх”, він з юнацтва став лідером, вплив якого серед однодумців зростав синхронно з набуттям політиком віку й досвіду захисту групових інтересів. У 1920-х рр. саме Л.Райх визначав стратегію не тільки сіоністів, але і євреїв загалом у виручій міжетнічними суперечностями Галичини.

Цей тип формування політичного лідерства є лише одним із кількох. Його варіативність у рамках окремих етнонаціональних спільнот спонукала сама епоха, у якій одночасно конкурували рефлексії старого й модерного, скажімо, консервативного й бодай почасти світського. Прибічники останнього не заперечували значимості релігії, проте оперували аргументами етнічної ідентичності.

Ці особливості епохи чітко простежуються в середовищі євреїв Західної України. Розмірковуючи над ними, Г.Бекон виділяє різні типи єврейських священиків, які інтегрувалися в політичне життя. Їхній вихід на політичну арену відбувся внаслідок реакції рабинів на ті процеси, що відбувалися, з одного боку, у середовищі їх пастви, з другого – на взаємодію євреїв із “чужими” в поліетнічних державах, зокрема в Польщі. Відтак імперативи формулювання відповіді на дилеми ймовірного курсу/стратегії ортодоксальних кіл окреслювались як унаслідок нуртування альтернатив серед “своїх”, так і в результаті самого факту функціонування групи в поліконфесійному середовищі, на міжетнічному прикордонні.

Перший тип рабинів-політиків, згідно з Г.Беконем, – партійні функціонери та інтегруючі лідери. Серед останніх він називає тих рабинів, які, залишаючись поза рамками державного апарату, своєю діяльністю в той чи інший спосіб спричинилися до легітимації існуючого політичного порядку [11, р.42, 48]. Окремим типом євреїв-лідерів ортодоксальних кіл учений трактує тих “політиків, кому випало стати рабинами”. До їхнього числа він зараховує плеяду єврейських священиків, що сконцентрувалися на політичній і різноманітній організаційній діяльності. Серед них – послы до польських національних зборів, які в різні роки обиралися з числа “Загальних сіоністів” і партії релігійних сіоністів “Мізрахі”. Це, зокрема, львівські рабини Б.Гауснер і Ш.Федербуш, а також рабин із Кракова О.Тон [11, р.50].

Усі вони успішні люди, що здобули фахову освіту. Наприклад, Б.Гауснер і Ш.Федербуш закінчили семінарію для рабинів у Відні, обидва стали докторами філософії. Освіту рабина здобув й О.Тон. Завдяки своїй проповідницькій діяльності він користувався неабияким авторитетом в єврейському середовищі ще до початку Першої світової війни [4, арк.7, 9, 21].

Згодом ці рабини інтегрувалися в політичне життя. Так, Ш.Федербуш активно публікувався в газеті “Гацефіра”, що видавалася на івриті у Варшаві, став помітною постаттю серед членів партії ортодоксальних сіоністів “Мізрахі”. З початку 1920-х рр. її очолював Б.Гауснер [4, арк.7, 9]. Натомість О.Тон – знакова постать не тільки серед “Загальних сіоністів” у західній частині Галичини, але й Польщі загалом.

Ще один тип єврейських лідерів міжвоєнної Польщі – “рабини, яким випало стати політиками”. Політична діяльність для них – лише один з аспектів їхньої громадської роботи. При цьому остання домінувала над першою. Цей варіант єврейських політиків Г.Бекон ілюструє прикладом А.Левіна – рабина Самбора, згодом Жешува, який, будучи помітною постаттю в польському сеймі, ніколи не полишав обов’язків провідника місцевої єврейської громади [11, р.51]. Так, наприклад, на час балотування до сейму на початку 1920-х рр. А.Левін працював у численних громадських структурах містечка Самбір: голова комітету порятунку, член общинної ради, будинку сиріт, благочинного закладу для хворих, “Талмудтори”, шкільної ради. Одночасно він працював повітовим інспектором релігії в цехових школах і здійснював керівництво місцевим осередком товариства “Агудат Ісраель” [4, арк.12].

Осмилення лідерства в середовищі євреїв дозволяє стверджувати, що лише постать Л.Райха, здається, маємо підстави трактувати харизматичною. Працюючи в час, коли на політичній шахівниці діяли помітні фігури, він усе ж суттєво виділявся на їхньому фоні. Його організаційні, ораторські та інші якості нерідко співмірні з тими, які демонстрували інші відомі його сучасники. І все ж Л.Райх виділявся на їхньому фоні стратегічністю мислення та здатністю мобілізувати численний людський ресурс на реалізацію своїх цілей.

лізацію сформульованих ним цілей не тільки з числа однопартійців, а й етнічної групи загалом. Хоча він мав чимало опонентів, неодноразово знаходив союзників серед інших єврейських партій та громадських організацій. Кількаразове обрання до сейму Польщі, здатність схилити до сповідуваної ним стратегії авторитетних політиків – окремі з аргументів, які засвідчують не тільки яскраво виражену мобілізаційну функцію Л.Райха як політичного лідера, але і його харизматичність.

Незважаючи на варіативність шляхів формування етнічних лідерів, воно, ураховуючи домінуюче в Східній Європі колективне самозамилювання [1, с.103], бачиться одним із результатів протидіючого процесу в поліетнічних державах. Неврегульовані проблеми спільноти, її експектації й групові переживання є тими каталізаторами, які спонукають пошук шляхів для задоволення власних інтересів. Запропоновані конкретними представниками групи варіанти виходу з існуючого статус-кво є тими ідейними продуктами, які конкурують з альтернативними пропозиціями. Здобуття підтримки більшості членів групи забезпечує право здійснювати політичне лідерство. Це своєрідний мандат довіри, який отримує політик.

Конкурентний формат характерний і “механізму” становлення етнічних партій, політичних акторів загалом. Іншими словами – процесу здобуття права на формування груп за інтересами. Концепції, що слугують досягненню такої мети, є спеціалізованим продуктом на ринку політичної конкуренції. Завдяки майновій стратифікації та культурним розломам, він відповідає запитам, інтересам тих чи інших соціальних сил [3, с.22–23].

Здобуття підтримки запропонованих стратегій, шляхів урегулювання суперечностей із “чужими” – фактор, що забезпечує подвійний результат. Підтримка, з одного боку, відображала рівень попиту на запропоновані лідерами ідейно-концептуальні підходи щодо розв’язання соціальних проблем, з другого, сприяла політичній соціалізації етнофорів, їхній політичній участі. Зрештою, створені партіями комунікаційні канали посилювали етнічну самість їхніх членів [7, с.206].

Єврейські політичні лідери міжвоєнного періоду виявляли однаковість у т. зв. орієнтації легітимності. Лінія диверсифікації фокусувалася не в дилемі оцінки євреями владних інститутів Польщі як легітимних чи навпаки, а в іншій площині: реалізації членами групи її підтримуючого або покірною варіантів [2, с.244]. Останній сповідували головним чином асимілятори та ортодокси. Іншу позицію – протиставлення діючій політичній системі – репрезентували тільки ті нечисленні євреї, які були членами ліворадикальних партій. Якщо ж вести мову про макрорівень, визначати домінуючу тенденцію в лоні групи, то вона незаперечна: урегулювання її експектацій мало відбуватися за реалізації підтримуючої орієнтації легітимності.

Саме таку стратегію реалізовував Л.Райх. Специфіка його політичного курсу полягала в намаганні досягти порозуміння не з поляками як етнонаціональною спільнотою, а передусім з урядовими чинниками. Це пояснюється, імовірно, надією на відкритість членів кабінету міністрів, їхній лібералізм і здатність, ураховуючи можливість розпоряджатись ресурсами держави, на практиці втілити таку її етнополітичну модель, яка б відповідала інтересам етнічних меншин. Як засвідчив час, це були невиправдані надії. Їх помилковість полягала в тому, що політичні лідери дискримінованої групи намагалася досягти консенсусу не з усіма політичними акторами титульної етнонаціональної спільноти чи їх більшістю, а лише з очільниками держави. Проте навіть пізніше, в середині наступного десятиліття, аналогічну стратегію торували й окремі етнічні лідери українців: т. зв. політика нормалізації польсько-українських взаємин нетривалий час (1935–1938 рр.) утілювалася завдяки домовленостям, які досягнуто між представниками Українського національно-демократичного об’єднання й уряду Польщі.

Таким чином, стратегії інтеграції, які артикульовані й апробовані політичними лідерами євреїв міжвоєнного періоду, хоча й сформувалися в параметрах спільного знаменника – здобуття громадянського рівноправ’я в поліетнічній державі, проте відрізня-

лися за запропонованими методами втілення. Здобуття сприятливих умов для комфортного функціонування “своїх” було важливим як для тих, хто прагнув залишитись на обжитих місцях, так і для тих, хто пов’язував своє майбутнє з відродженням національної держави євреїв у Палестині. Різниця поміж тими, хто хотів залишитись “тут”, і тими, хто вбачав своє майбутнє “там”, на землі Обітованій, полягала в тому, що акультурація для сіоністів – явище ситуативне: вона мала сприяти збереженню євреями ідентичності до часу їхньої еміграції в Ерец-Ісраель. На відміну від них, скажімо, для фолкістів чи інших опонентів сіонізму, подвійна ідентичність фактично визначала альфу й омегу їхніх політичних орієнтирів.

Отже, суспільно-політичні реалії в Польщі, зокрема ранжована система міжетнічних відносин, створювали передумови для виникнення й усталення політичного лідерства. Воно виявилось в кількох типах. Найочевиднішими з них є харизматичне, яке в середовищі євреїв уособлюється Л.Райхом, та інтегруючому, яке персоніфікується низкою тогочасних відомих політиків.

Як одна з етнічних меншин, євреї постали перед імперативом “вростання” в новоутворену Польщу. Цей процес супроводжувався трансляцією лідерами єврейських партій стратегій, які характеризуються політико-правовим спрямуванням інтеграції групи в поліетнічну, демократичну державу.

1. Берлін І. Націоналізм: знехтувана сила / І. Берлін // Сучасність. – 1993. – № 3. – С. 95–110.
2. Гарр Т. Р. Почему люди бунтуют / Т. Р. Гарр. – С. Пб., 2005. – 461 с.
3. Глухова А. В. Политические конфликты: основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ) / А. В. Глухова. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 280 с.
4. Державний архів Львівської області, ф. 1, оп. 57, спр. 531.
5. Куцова О. Особливості формування іміджу політичного лідера: регіональний рівень / Олена Куцова // Політологічні та соціологічні студії : зб. наук. пр. Т. IX. – Чернівці : Букрек, 2010. – С. 224–235.
6. Наумов А. С. Харизматичне політичне лідерство як об’єкт політологічного аналізу / А. С. Наумов // Панорама політологічних студій. Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : РДГУ, 2010. – Вип. 4. – С. 124–132.
7. Липсет С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочитания избирателей. Предварительные замечания / С. Липсет, С. Роккан // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 204–234.
8. Лысюк А. Политическое лидерство в региональном разрезе: белорусский вариант / Анатолий Лысюк // Політологічні та соціологічні студії : зб. наук. пр. Т. IX. – Чернівці : Букрек, 2010. – С. 431–442.
9. Паліїв Д. На актуальну тему / Дмитро Паліїв // Новий час. – 1929. – 15 квіт. – С. 2.
10. Теория политики : учеб. пособ. / под ред. Б. А. Исаева. – С. Пб. : Питер, 2008. – 464 с.
11. Bacon G. C. Rabbis and Politics, Rabbis in Politics: Different Models within Interwar Polish Jewry / G. C. Bacon // VIVO Annual. – 1991. – Vol. 20. – P. 39–59.

В статті досліджено формування політичного лідерства і його реалізація в середі одного з етнічних меншинств в Польщі 1918–1939 гг. Определены его особенности в государстве с вертикальной системой межэтнических отношений.

Ключевые слова: *политическое лидерство, ранжированная система межэтнических отношений, социальная группа, евреи, Польша.*

The article deals with the forming of politic leadership and its realization in the environment of one of the ethnic minorities in Poland in 1918–1939. Its particularities in the state with vertical system interethnic interaction are ascertained.

Key words: *politic leadership, ranged system interethnic interaction, social group, Jews, Poland.*